

С.С. Жекенов*, С.А. Талжанов

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан

*Хат-хабарларға арналған автор: zhekenovsayan@gmail.com

Қарағанды облысында туризм саласының дамуына элеуметтік-экономикалық баға беру

Бүгінде Қазақстанға шетелдік туристерді тарту бойынша республикалық және өңірлік деңгейлерде үлкен жұмыстар жүргізілуде. Қарағанды облысында имидждік саясат және облыстың туристік дестинацияларын дәріптеу саласында іс-шаралар іске асырылуда. Туризм индустриясының дамуын стратегиялық басқаруды жетілдіру мәселесі тақырыптың өзектілігін сипаттайтын зерттеулерге деген қызығушылықты арттыруды талап етеді. Атап айтқанда, стратегияны тұжырымдау проблемасы толық шешілмеген, туризмді дамыту стратегиясының стандарттары мен тиімділік көрсеткіштері тұжырымдалмаған, қабылданған стратегияны іске асыруға сыртқы және ішкі факторлардың әсерін өлшеу және ажырату проблемасы қарастырылмаған, қабылданған стратегияны іске асырудың тиімді тетігі жоқ. Мақалада Қарағанды облысында туризмді дамыту процесі сипатталған.

Кілт сөздер: туризм, Қарағанды облысы, экономика, индустрия, даму, мемлекет.

Туризм индустриясын және қонақжайлылықты дамыту Қазақстан экономикасы үшін барынша өзекті міндет болып табылады, өйткені Қазақстанның туристік және ойын-сауық әлеуеті зор. Республика аумағы бірегей рекреациялық және табиғи ресурстармен, әлемдік мұрамен және елдің тарихи-мәдени мұрасымен сипатталады. Түрлі туристік ресурстардың болуы бізге туризмнің мынадай негізгі салаларын дамытуға мүмкіндік берді:

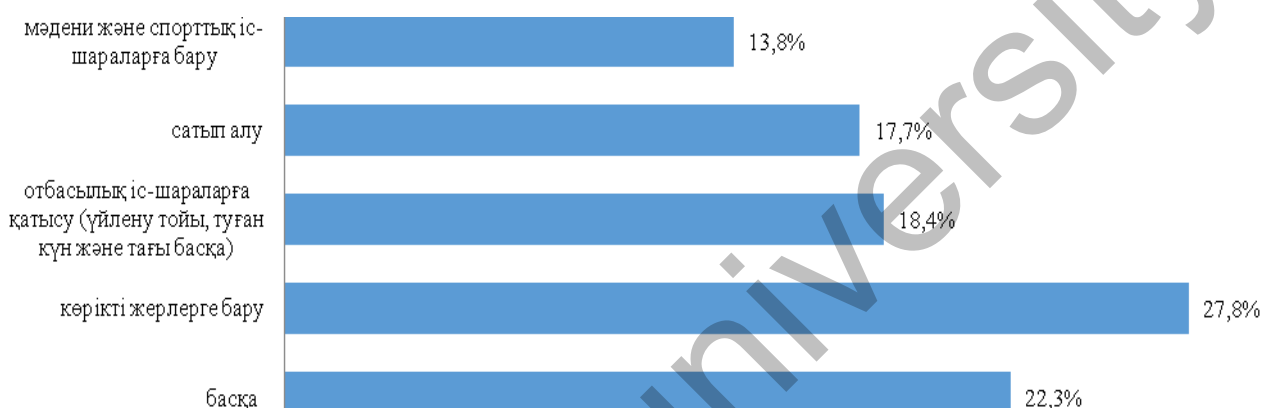
- жағажайлар;
- мәдениет және білім;
- сауда;
- денсаулықты нығайту;
- қызмет және экотуризм [1].

Әрине, Қазақстан Республикасының орталық өңірі нарықтық экономика шеңберінде қарқынды өсуді бастан кешуде, бірақ негізінен бұл тау-кен өндіру және металлургия өнеркәсібі, ал туризмге келетін болсақ, ол әлі де ұзақ даму сатысында. Қызмет көрсету және туризм саласында барлық инфрақұрылым бұрынғыдай деңгейде. Өкінішке орай, мұнда ешқандай даму жоқ, ал жеке компаниялар мемлекеттен ешқандай қолдау алған жоқ. Әрине, елде аймақта туризмді дамытудың түрлі бағдарламаларын әзірлеу бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде, бірақ бұл бағдарламаларды аз адамдар жүзеге асырды. Қарағанды облысын табиғи ресурстарға бай өңір ету үшін бірінші кезекте ұлттық деңгейде инфрақұрылымды дамыту, транзит ережелерін жеңілдету және иммиграциялық билік орындарының жұмысын стандарттау қажет. Ескі қонақ үйлермен қатар инфрақұрылымның кемшіліктеріне автомобиль жолдарының сапасының нашарлығы, тамақтану қызметтерін кәсіби емес ұйымдастыру, қонақжайлылық саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі бар [2].

Қарағанды облысында туризм саласын стратегиялық басқарудың ең көп таралған сегіз тұжырымдамасын ажырату керек:

- коммерциялық қонақжайлылық түріндегі туризм;
- туризм ойын-сауықтың, бос уақыт пен қызметтің заманауи түрі ретінде;
- туризм белсенді саяхат ретінде;
- туризм дәстүрлі қажылықтың заманауи нұсқасы ретінде;
- туризмді сертификаттау процесі;
- туризмде маңызды мәдени мәселелер мен проблемаларды қайта жаңғырту.
- туризм-этникалық қатынастардың бір түрі.

Сонымен қатар дүниежүзілік COVID-19 пандемиясына байланысты Қазақстанға келу туризмі бойынша келушілер саны 90,9 %-ға азайды. Қарағанды облысына келушілер түрлі мақсаттармен келеді. Қарағанды облысына келген келушілердің іс түрлері бойынша келесі түрде пайызбен бөліп көрсетуге болады (1 сурет).

Сурет 1. Келген келушілердің айналысқан істерінің түрлері бойынша бөлу, пайызбен [3]

Келушілердің істерінің ең танымал емесі — діни туризм, өйткені бұл орталық аймақта ірі діни орталықтар мен ғибадат нысандары жоқ. Сондай-ақ, соңғы уақытта сауда туризмі дамып келеді және оның себебі көрші аймақтарға қарағанда төмен бағалар. Туризмді дамытудың стратегиялық нұсқауларына сәйкес туризмнің даму деңгейіне тікелей әсер ететін бірқатар жүйелік нұсқаулықтарды бөліп көрсетуге болады, атап айтқанда:

1. Халықаралық туристік нарықта бәсекегеқабілетті туристік бағыттар. Туристік қызметтердің халықаралық нарығына кіретін ел басқа экономикалармен бәсекегеқабілетті. Елдің халықаралық туристік нарықтағы орны оның туристік саясатымен, тиімділігімен және іске асырылуымен анықталады. Бұл бағыт бойынша Қазақстан туристік нарықтағы тауашаны және сегментті нақты айқындап, іс-қимылдың стратегиялық жоспарын әзірлеуі қажет.

2. Аймақтық немесе жергілікті деңгейде туристік бағыттарды дамыту. Өңірлік туристік өнімдерді әзірлеу саласындағы көптеген инвестициялық жобалар осы саланың ашық болмауына, инфрақұрылымдық факторлардың үлкен ықпалына байланысты іске асырылмай қалып отыр.

3. Бағыттар негізінде кластерлік желі тәсілін әзірлеу осы тұжырымдама аясында бес негізгі туристік кластер бөлінді, қазіргі уақытта оларды қызмет сипатына байланысты кластер деп атауға болмайды. Демек, әлеуетті туристік кластерлер шеңберінде бағыттарды аймақтарға бөлуді жүргізу және осы аймақтарға бөлу нәтижелері негізінде кластерлеу стратегиясын әзірлеу қажет [4].

Қазіргі заманғы туристік индустрия экономиканың неғұрлым серпінді дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады.

Қарағанды облысындағы бірегей табиғи ресурстары, тиімді географиялық орналасуы және дамыған инфрақұрылымдық желісі және бай тарихи-мәдени мұрасы туризмнің барлық түрлерін дамыту үшін кең әлеуетті мүмкіндіктерді ашады.

Облысымызда туризмді дамыту үшін 3 өсу нүктесі айқындалған: бұл Балқаш курорттық аймағы, басым туристік аумақтардың ТОП-10-ына кіреді; Қарқаралы мен Ұлытау — туристификация картасының ТОП-50-іне кіреді. Бірінші кезектегі міндет — одан әрі құрылыс салу үшін инфрақұрылымды жетілдіру, қызмет сапасын арттыру.

2020–2021 жылдары Ұлытауда туристерге арналған үлкен орталық және Жошы ханның мүсіндік композициясымен және оның резиденциясымен, экспозициялық залымен 800 шаршы метр «Жошы хан» тарихи-мәдени кешенінің құрылысы аяқталды. Бұл нысандар қасиетті Ұлытау ауданына келетін туристерді тартатын орынға айналады.

2021 жылғы қаңтар-маусымда туристерге 250 нысан ұйымдастыру қызметтерін көрсетті: жайлылығы әртүрлі санаттағы қонақ үйлер, мотельдер, жазғы демалыс аймақтары мен лагерьлер, пансионаттар, демалыс үйлері мен басқа нысандар. Оларда 4676 нөмір бар және де олардың біржолғы сыйымдылығы 11964 төсек-орынды құрады. 2021 жылғы қаңтар-маусымда орналастыру орындарында 2020 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда қызмет көрсетілген келушілердің саны 50,7 %-ға артты және 116,8 мың адамды құрады.

Орналастыру орындарының көрсеткен қызметтерінің көлемі өткен жылғы тиісті кезеңімен салыстырғанда 83,1 %-ға артты және 2028 млн. теңгені құрады (мейрамханаларды қоспағанда). Курорттық аймақтарда орналастыру орындарының саны 75 бірлікті құрады. Олар 508,2 млн. теңгеге қызмет көрсетті, бұл 2020 жылғы қаңтар-маусымға қарағанда 2,8 есеге артық.

Білім беру және мәдени туризмнен бастап тарихи орындарға бару және экотуризм сияқты белсенді туризмге дейін туризмнің алуан түрлерін дамыту үшін бірегей мүмкіндіктер ұсына отырып, Қарағандының туристік әлеуеті бай және алуан түрлі. Аң аулау және балық аулау туристер арасында өте танымал. Жергілікті контексте қоныс аударудың негізгі көрсеткіштерін белгілей алауға болады (1-кесте, 2–кесте).

Кесте 1

Қарағанды облысының орналастыру орындарының негізгі көрсеткіштері [3]

Көрсеткіштер	Жылдар				
	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл (қаңтар-маусым)	2020 жыл	2021 жыл (қаңтар-маусым)
Орналастыру орындары	253	250	242	247	250
Қызмет көрсетілген адам саны	280,7	319,7	77,5	199,9	116,8
Көрсетілген қызмет, млн. теңге	4310,8	4932,4	1107,7	4310,8	2028

Кесте 2

Өңірлер бөлінісінде орналастыру орындарының көрсеткіштері [3]

Елді мекендерге	Орналастыру орындарының саны, бірлік	Қызмет көрсетілген келушілер саны, адам	Көрсетілген қызмет көлемі, мың теңге
Қарағанды облысы	250	116 800	2 028 016,3
Қарағанды қаласы	76	54 477	1 043 837,8
Балқаш қаласы	37	19 331	156 307,0
Жезқазған қаласы	13	6 775	116 327,2
Қаражал қ.ә.	4	877	4 070,0
Приозер қаласы	8	1 020	67 618,0
Саран қаласы	3	156	930,0
Сәтбаев қаласы	3	3 213	20 151,0
Теміртау қаласы	24	6 642	114 924,6
Шахтинск қаласы	2	381	2 345,0
Абай ауданы	12	2 961	116 215,5
Ақтоғай ауданы	17	2 944	20 667,9
Бұқар жырау ауданы	8	4 021	74 800,0
Жаңаарқа ауданы	6	949	4 060,0
Қарқаралы ауданы	13	7 534	263 584,7
Нұра ауданы	3	1 851	4 720,0
Осакаров ауданы	5	2 355	7 994,9
Ұлытау ауданы	5	215	1 026,0
Шет ауданы	11	1 098	8 436,7

Туризм тарихындағы маңызды міндеттердің бірі — олардың тізбегі мен өзара байланысында саяхаттар мен ашылулардың бірыңғай тізбегін құру, қалпына келтіру және көбейту. Бұл мәселені шешу үшін біз тарихи білімге, қолданбалы географияға, этнографияға, мәдениеттануға, әлеуметтануға және юриспруденцияға сүйенуіміз керек. Туризм тарихы мындаған жылдар бойы алыс жерлер мен белгісіз жерлерді ашуға деген қызығушылығын жоғалтпаған саяхатшының адам бейнесін жасауға бағытталған, яғни Қарағанды облысында туристік бағыттың жаңа түрі бола алады.

Осылайша, туризмнің ішкі және сыртқы факторларының жоғары белгісіздігі мен өзгермелілігі жағдайында Қарағандыда туризмнің «жұмсақ» инфрақұрылымын тұрақты дамытудың аса маңызды аспектісі сервистік қызметтің тиімділігін арттыру, туристік-қонақ үй кешендерінде тұтынушыларға қызмет көрсетуді ұйымдастырудың қазіргі заманғы технологияларын енгізу болып табылады. Яғни курорттық аймақтар бөлінісінде түрлері бойынша орналастыру орындарының санын көрсетуге болады (2-сурет).

Сурет 2. Курорттық аймақтар бөлінісінде түрлері бойынша орналастыру орындары [3]

Қарағанды облысының туризм индустриясындағы проблемалардың көп аспектілігін ескере отырып, туристік саланың жекелеген кәсіпорындарына әлсіз тәуелді жалпы экономикалық проблемаларды шешуге назар аударылмайды. Туризм индустриясының барлық қызметтерінің ішінде қонақжайлылық қызметтері (орналастыру және тамақтандыруды ұйымдастыру) туристердің қызмет көрсету деңгейін қабылдауына үлкен әсер етеді (3-кесте).

К е с т е 3

Қонақжайлылық индустриясы қызметтерінің ерекшеліктері

Қызметтердің ерекшелігі	Қызметтер көрінісі
Сезілмеушілігі	Қызмет көрсетілгенге дейін оны бағалау қиын
Тұтынушының қатысуы	Қонақ қызмет көрсету процесіне тікелей қатысады, оның мазмұны мен ерекшеліктерін реттейді
Қызмет көрсету, жеткізу және тұтыну процестерінің байланысы	Орналастыру қызметтері тікелей орналасқан жерде жасалады және тұтынылады
Стандарттаудың күрделілігі және сапаның өзгергіштігі	Стандарттау тек қана орналастыру қызметінің техникалық сапасын анықтайтын қызметтің материалдық құрамдас бөлігіне қатысты мүмкін болады
Сақталмаушылығы	Орындалған қызметті жинақтау, сақтау, тасымалдау мүмкін емес
Меншік құқығының болмауы	Нөмірді уақытша қолдана отырып, қонақ нөмірдің өзіне де, оның мазмұнына да меншік құқығын алмайды

Туристік қызметтердің келесі мәселелері алдыңғы проблемалардан туындайды және адам ресурстарын басқарудың нәтижесі болып табылады. Осы бөлімнің мақсаты туристік қызметтерді ұсыну процесін ұйымдастыру болып табылады. Қызмет көрсетушілердің жұмысына этика, байланыс мәдениеті, жұмыс орнының эстетикасы және басқа да теориялық және практикалық қызметтер кіреді

[5]. Туризмдегі қызмет көрсетудің барлық аспектілерін зерттей отырып, Қарағанды облысының қызмет көрсетуді ұйымдастыру мәселелерін нақтылауға болады. Оларға мыналар жатады:

- туристік қызметтерді өндіру мәдениетінің сәйкессіздігі мәселелері;
- туризм индустриясы қызметкерлерінің жеке мәдениетінің жеткіліксіз деңгейі, әсіресе «байланыс аймағының» қызметкерлеріне қатысты;
- уәждеменің жеткіліксіздігі және көбінесе туристік қызметтерді көрсету мәдениетінің болмауы.

Туристік дестинация ретінде Ұлытауды Қазақстанның «Табиғат және қазіргі заман» туристік кластерлік құраушы құрылымы ретінде тандауға болады. Ұлытау — бұл Қазақстанның орталығында орналасқан, табиғи климаттық, емдеу-рекреациялық, сондай-ақ тарихи-мәдени ресурстарға бай бірегей табиғи кешен. Қарағанды облысының туристік орталығын дамыту және туристік нысандарды пайдалануды жеңілдету мақсатында тарихи орындарға, мәдениет ескерткіштеріне, сондай-ақ басталған жобалар жалғастырылуда. Мысалы, қалқандар, ыстық бұлақтары ауданындағы жол желісі қалпына келтіріліп, кеңейтілуде. Болашақта коммерциялық және ғылыми туризмді дамыту үшін көп функционалды форум орталығын салу, ойын-сауық қызметтерін кеңейту және жыл бойы курортты дамыту жоспарлануда. Тұтастай алғанда, мемлекет пен инвесторлардың күш-жігерінің шоғырлануын бағалай отырып, стратегиялық жоспарда Қарқаралы, Ұлытау курорттық аймақтары Азияның ірі туристік орталығы бола алады.

Әдебиеттер тізімі

1 Рассохина Т.В. Научно-методологические аспекты формирования обобщающей динамической структурной модели управления устойчивым развитием туристской дестинации / Т.В. Рассохина // Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. — 2017. — № 7 (10). — С. 59–65.

2 Дуйсен Г.М. Рекреационное освоение регионов Казахстана в условиях вхождения в мировой туризм: теория, стратегия и практика / Г.М. Дуйсен. — Алматы, 2010. — 78 с.

3 Ұлттық статистика бюросы. 2021 жылғы Қазақстан Республикасындағы туризм түрлері бойынша қызмет көрсетілген келушілер саны [Электрондық ресурс]. Кіру режимі: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>.

4 Никитинский Е.С. 20 лет Независимости Казахстана на пути устойчивого развития туристской индустрии / Е.С. Никитинский // Вестн. Университета «Туран». — 2011. — № 4. — С. 52–57.

5 Грела М.Ф. Государственная поддержка развития туристской отрасли Казахстана / М.Ф. Грела, Р. Беспяева // Экономика и статистика. — 2016. — № 2. — С. 109–115.

С.С. Жекенов, С.А. Талжанов

Социально-экономическая оценка развития сферы туризма в Карагандинской области

Сегодня проводится большая работа на республиканском и региональном уровнях по привлечению иностранных туристов в Казахстан. В Карагандинской области реализуются мероприятия в сфере имиджевой политики и популяризации туристских достижений области. Проблема совершенствования стратегического управления развитием туристской индустрии требует повышения интереса к исследованиям, характеризующим актуальность темы. В частности, не до конца решена проблема формулировки стратегии, не сформулированы стандарты и показатели эффективности стратегии развития туризма, не рассмотрена проблема измерения и разграничения влияния внешних и внутренних факторов на реализацию принятой стратегии, отсутствует эффективный механизм реализации принятой стратегии. В настоящей статье описан процесс развития туризма в Карагандинской области.

Ключевые слова: туризм, Карагандинская область, экономика, индустрия, развитие, государство, стратегия развития туризма.

S.S. Zhekenov, S.A. Talzhanov

Social and economic assessment of the development of tourism sphere in the Karaganda region

Today, a lot of work is being done at the republican and regional levels to attract foreign tourists to Kazakhstan. In the Karaganda region, the activities in the sphere of image policy and popularization of tourist achievements of the region are implemented. The problem of improving the strategic management of the development of the tourism industry requires increase of interest to the research characterizing the relevance of the topic. Particularly, the problem of strategy formulation has not been fully solved, standards and indicators of the effectiveness of the tourism development strategy have not been formulated, the problem of measuring and differentiating the influence of external and internal factors on the implementation of the adopted strategy has not been considered, and there is no effective mechanism for implementing the adopted strategy. This article describes the process of tourism development in the Karaganda region.

Keywords: tourism, Karaganda region, economics, industry, development, state.

References

- 1 Rassokhina, T.V. (2017). Nauchno-metodologicheskie aspekty formirovaniia obobshchaiushchei dinamicheskoi strukturnoi modeli upravleniia ustoichivym razvitiem turistskoi destinatsii [Scientific and methodological aspects of the formation of a generalizing dynamic structural model for managing the sustainable development of a tourist destination]. *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*, 7 (10); 59–65 [in Russian].
- 2 Duisen, G.M. (2010). *Rekreatsionnoe osvoenie regionov Kazakhstana v usloviakh vkhozheniia v mirovoi turizm: teoriia, strategiia i praktika* [Recreational development of the regions of Kazakhstan in the conditions of entry into world tourism: theory, strategy and practice]. Almaty [in Russian].
- 3 (2021). *Ultyq statistika biurosy. 2021 zhylgy Qazaqstan Respublikasyndagy turizm turleri boiynsha qyzmet korsetilgen kelushiler sany* [National Bureau of Statistics. The number of visitors served by type of tourism in the Republic of Kazakhstan in 2021]. Retrieved from <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7> [in Kazakh].
- 4 Nikitinskii, E.S. (2011). 20 let Nezavisimosti Kazakhstana na puti ustoichivogo razvitiia turistskoi industrii [20 years of independence of Kazakhstan on the way of sustained development of tourism industry]. *Vestnik Universiteta «Turan» — Bulletin of Turan University*, 4; 52–57 [in Russian].
- 5 Grela, M.F., & Bespaeva, R. (2016). Gosudarstvennaia podderzhka razvitiia turistskoi otrasli Kazakhstana [State support for the development of the tourism industry in Kazakhstan]. *Ekonomika i statistika — Economics and Statistics*, 2; 109–115 [in Russian].